

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2019, tom 54, s. 7–24
<https://doi.org/10.7163/SOW.54.1>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Perspektywy rozwoju innowacyjnych funkcji pomorskich wsi

Perspectives for the development of innovative functions of Pomeranian villages

Gabriela Czapiewska

Akademia Pomorska, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Turystyki
ul. Partyzantów 27, 76-200 Słupsk
gabrielaczapiewska@poczta.onet.pl

Zarys treści: Podstawowym warunkiem rozwoju wsi jest wzrost ich różnorodności, przede wszystkim poprzez wzbogacanie struktury funkcji społeczno-gospodarczych. Wraz z postępującymi procesami rozwojowymi na obszarach wiejskich ujawnia się i wzmacnia znaczenie różnorodnych funkcji dotychczas nieakcentowanych. Zakres przestrzenny badań obejmował województwo pomorskie. Celem niniejszego opracowania jest wskazanie perspektyw rozwoju innowacyjnych funkcji pomorskich wsi, a także zdefiniowanie zmian zachodzących w poszczególnych funkcjach obszarów wiejskich i relacji między nimi, z uwzględnieniem przede wszystkim funkcji produkcyjnej, gdyż rolnictwo pozostaje nadal kluczową funkcją obszarów wiejskich regionu pomorskiego. W artykule zobrazowano klasyfikacje funkcji wsi i rolnictwa w oparciu o różnorodne kryteria. Podkreślono znaczącą rolę pojawiających się nowych funkcji na wsiach badanego terenu, często innowacyjnych i perspektywicznych, wywierających wpływ na dalszy rozwój obszarów wiejskich Pomorza.

Słowa kluczowe: funkcje wsi, obszary wiejskie, wielofunkcyjność, innowacyjność, region pomorski.

Wprowadzenie

W ukierunkowaniach polityki rolnej i regionalnej oraz w świadomości społecznej zmienia się spojrzenie na współczesne obszary wiejskie. Wieś przestaje być obszarem monofunkcyjnym, a w jej przestrzeni pojawiają się nowe, niezwiązane z rolnictwem, formy użytkowania terenu oraz rolnicze i pozarolnicze aktywności ludności wiejskiej. Stanowią one źródło różnorodnych funkcji, zaspokajających potrzeby mieszkańców wsi (Durand i Van Huylenbroeck 2003; Woods 2005). Według J. Bańskiego (2006), funkcje obszarów wiejskich to podstawowe działalności społeczno-gospodarcze, które przede wszystkim zapewniają rozwój lokalny (rolnictwo, leśnictwo, przemysł, usługi, handel, mieszkalnictwo). Spełniają one także ważne funkcje przyrodnicze i kulturowe (Stasiak i Zgliński 1997; Błąd 2010; Bański 2017). Zatem tereny, związane niegdyś wyłącznie z gospodarką rolną, obecnie pełnią liczne funkcje społeczno-ekonomiczne, środowiskowe, kulturalne i przestrzenne o istotnym znaczeniu w skali lokalnej, regionalnej, krajowej, a nawet globalnej (Kutkowska 2012). Wieś ma wielowymiarowe oblicze, heterogeniczne dla różnych osób

i perspektyw. Z jednej strony, może być ona postrzegana jako sielska przestrzeń, miejsce bez przyszłości, skazane na skansen lub zapomnienie, zaś z drugiej – jako atrakcyjna lokalizacja do zabudowy przez nowoczesne osiedla-sypialnie dla mieszkańców miast (Kmita-Dziasek 2015). Podkreślić warto, że szeroko rozumiane procesy urbanizacji na wsi (suburbanizacja, deruralizacja, semi-urbanizacja, kontrurbanizacja, *urban sprawl*) w dość szybkim tempie zmieniają wiejską przestrzeń. Wraz z postępującymi procesami rozwojowymi na obszarach wiejskich ujawnia się i wzmacnia znaczenie różnorodnych funkcji dotychczas nieakcentowanych.

Zakres przestrzenny badań obejmuje województwo pomorskie, zajmujące powierzchnię 18 310,34 km² (5,9% powierzchni kraju), z czego 94,2% przypada na obszary wiejskie. Administracyjnie region podzielony jest na 123 gminy (20 miejskich, 17 miejsko-wiejskich i 81 wiejskich) w tym 42 miasta i 2876 miejscowości wiejskie (1637 sołectw). Według danych GUS (na koniec 2017 r.) wieś pomorską zamieszkiwało 35,8% ogółu ludności województwa (839,4 tys. osób). Celem niniejszego opracowania jest zdefiniowanie zmian zachodzących w poszczególnych funkcjach obszarów wiejskich i relacji między nimi, z uwzględnieniem przede wszystkim funkcji produkcyjnej, gdyż kluczową funkcją obszarów wiejskich regionu pomorskiego nadal pozostaje rolnictwo. W artykule zobrazowano klasyfikacje funkcji wsi i rolnictwa w oparciu o różnorodne kryteria. Podkreślono znaczącą rolę pojawiających się nowych funkcji, często innowacyjnych i perspektywicznych, wywierających wpływ na dalszy rozwój obszarów wiejskich Pomorza.

Stare i nowe funkcje obszarów wiejskich – klasyfikacje

Typologii funkcji obszarów wiejskich można dokonywać według różnorodnych kryteriów. Klasyczny podział identyfikuje: funkcje naturalne – obejmujące przyrodnicze, krajobrazowe i ekologiczne cechy tych obszarów oraz funkcje antropogeniczne – generowane przez mieszkańców wsi i związane bezpośrednio z infrastrukturą, osadnictwem, działalnością gospodarczą, a także sferą społeczną i kulturową. W. Stola (1987) klasyfikując funkcje obszarów wiejskich, wyróżniła zasadniczo ich trzy rodzaje: bioprodukcyjne (rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo), technoprodukcyjne (przemysł i budownictwo) oraz usługowe (komunikacja, rekreacja – turystyka i wypoczynek, mieszkalnictwo – funkcja sypialna i inne) w ujęciu funkcji podstawowych (zewnętrznych) i uzupełniających (wewnętrznych). Funkcje egzogeniczne (zewnętrzne) pełnione są na rzecz bliższego oraz dalszego otoczenia gospodarczego i społecznego (regionu, kraju) – są to funkcje rolnictwa i leśnictwa, obsługi sektora rolniczego, przemysłowe, funkcje turystyczno-rekreacyjne, uzdrowiskowe, obsługi miejskiego rynku pracy. Zaś funkcje endogeniczne (wewnętrzne) realizowane są na rzecz społeczności lokalnej (gminnej) – funkcje mieszkaniowe, przemysłu usługowego, produkującego wyroby na potrzeby miejscowej ludności, obsługi mieszkańców (Gloza-Musiał 2000) (tab. 1). Zdaniem A. Suszyńskiego (1993) funkcja podstawowa wsi wynika ze specyfiki regionalnej i wpływa na rozwój społeczno-gospodarczy regionu, a tym samym na poziom realizacji potrzeb mieszkańców wsi. Według W. Stoli (1987, 1992) powyższe funkcje są koniecznym wymogiem obopólnej wymiany dóbr oraz usług, opisującej relację określonego regionu ze środowiskiem zewnętrznym.

J. Dietl i B. Gregor (1979), a później K. Heffner (2012), zaprezentowali następującą klasyfikację funkcji obszarów wiejskich:

Tabela 1. Funkcje obszarów wiejskich

Wyszczególnienie	Rodzaje funkcji	
	Podstawowe (zewnątrzne)	Uzupełniające (wewnętrzne)
Bioprodukcyjne		
Rolnictwo	rolnictwo towarowe (udział produkcji towarowej w produkcji globalnej)	rolnictwo samozaopatrzeniowe (produkcja na potrzeby własne lub lokalne)
Leśnictwo	towarowa część produkcji (na potrzeby zewnętrzne)	produkcja na potrzeby własne lub lokalne
Rybołówstwo	towarowa część produkcji	produkcja na potrzeby własne lub lokalne
Technoprodukcyjne		
Przemysł	przemysł i rzemiosło o znaczeniu ponadlokalnym	produkcja przemysłowa i rzemieślnicza na potrzeby lokalne
Budownictwo	budownictwo na potrzeby ponadlokalne	budownictwo na potrzeby lokalne
Usługowe		
Komunikacja	komunikacja o znaczeniu ponadlokalnym	komunikacja lokalna
Rekreacja (turystyka i wypoczynek)	obsługa ruchu turystycznego i wypoczynkowego ludności zamiejscowej	obsługa ludności lokalnej
Mieszkalnictwo (funkcja sypialna)	obsługa ludności lokalnej zatrudnionej poza miejscem zamieszkania lub czerpiącej środki utrzymania spoza miejsca zamieszkania	obsługa ludności lokalnej zatrudnionej w miejscu zamieszkania (i osób pozostających na ich utrzymaniu)
Inne usługi	o znaczeniu ponadlokalnym (szkolnictwo ponadpodstawowe, lecznictwo specjalistyczne, szpitalne, muzealnictwo regionalne itp.)	o znaczeniu lokalnym (wychowanie przedszkolne, szkolnictwo podstawowe, lecznictwo ogólne, ambulatoryjne itp.)

Źródło: Stola (1987, s. 139).

- produkcja w ramach pierwszego sektora gospodarki,
- funkcja industrialna endogeniczna, będąca wynikiem ewolucji nierolniczych miejsc zatrudnienia w sferze określonego środowiska wiejskiego,
- funkcja industrialna egzogeniczna, wyrażająca się świadczeniem usług siły roboczej na zewnątrz danej przestrzeni wiejskiej w odniesieniu do tej ludności, która uzyskuje dochody wyłącznie spoza terenu wiejskiego,
- funkcja rekreacji (turystyki) – z punktu widzenia ludności miejscowej jej realizacja jest źródłem przychodów i przyczynia się do rozbudowy infrastruktury społecznej, realizującej potrzeby socjalno-kulturalne społeczeństwa, wpływając na warunki bytowe ludności,
- funkcja usługowa – wyraża się głównie w obsłudze konsumpcyjnej i produkcyjnej mieszkańców określonego terenu.

Funkcje wsi i rolnictwa podzielić też można na komercyjne (rynkowe) i niekomercyjne (pozarynkowe), mające duże znaczenie zarówno dla człowieka, jak i środowiska (Wilkin 2010). Funkcje komercyjne obejmują nie tylko rynki produktów rolnych, ale także różnorodnych usług, produktów i zjawisk kulturowych, wypoczynku, kontaktu z przyrodą itd. Z kolei pozarynkowe dotyczą samozaopatrzenia produkcyjnego i konsumpcyjnego oraz funkcji przestrzeni publicznej, wpływających zasadniczo na doznania estetyczne oraz za-

spokajających potrzeby komunikacyjne (Niedzielski 2015). Jednakże w syntetycznym ujęciu J. Wilkin (2005, 2010) wyróżnił cztery funkcje obszarów wiejskich (tab. 2):

- funkcje gospodarcze, zarówno komercyjne jak i niekomercyjne, dotyczące nie tylko produkcji rolniczej, ale także innej zróżnicowanej działalności gospodarczej;
- funkcje przyrodnicze, wynikające z wykorzystywania dóbr przyrody w procesach produkcyjnych i w celach komunalnych (gleba, woda, powietrze, drewno, zwierzęta, zioła itd.);
- funkcje społeczne, związane z szeroko rozumianymi warunkami życia mieszkańców wsi, dotyczących zaspokojenia potrzeb bytowych, oświatowych, kulturowych, zdrowotnych, politycznych i innych;
- funkcje kulturowe związane z kultywowaniem i rozwijaniem wiejskich tradycji kulturowych, stanowiących istotę tożsamości lokalnej, regionalnej i krajowej.

Współczesna, uogólniona klasyfikacja funkcji obszarów wiejskich – w większości związana z rolnictwem – obejmuje (Van Huylbroeck i in. 2007, za: Wilkin 2010):

- funkcje zielone, nawiązujące do gospodarowania zasobami ziemi celem utrzymania jej wartościowych właściwości, ochrony dobrostanu zwierząt, utrzymania bioróżnorodności oraz stwarzania odpowiednich warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin;
- funkcje błękitne, związane z wykorzystywaniem zasobów wodnych, poprawą jakości wód, zapobieganiem powodziom i zanikowi wód, wytwarzaniem energii wodnej i wiatrowej;
- funkcje żółte, odnoszące się do kwestii utrzymywania spójności i żywotności obszarów wiejskich, rozwoju agroturystyki, zaspokajania potrzeb społecznych, podtrzymywania oraz wzbogacania tradycji kulturalnych, a także tożsamości wsi i regionów;
- funkcje białe, związane z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego i dostarczaniem zdrowej żywności.

Obszary wiejskie tradycyjnie jednak kojarzone są z funkcją rolniczą. B. Oleszko-Kurzyńska (2009) podkreśla fakt rozpatrywania funkcji rolnictwa w wąskim oraz szerokim zakresie, tzn. na poziomie rolnika, gospodarstwa rolnego, rolnictwa jako sektora lub działu wytwórczego czy określonego terytorium. Z kolei B. Wieliczko (2006) dzieli funkcje rolnictwa na: produkcyjno-usługową, przestrzenną i środowiskowo-krajobrazową. Podobną klasyfikację przedstawił M. Adamowicz (2005), który wyróżnił: funkcje produkcyjne, środowiskowo-przestrzenne i usługowe. Funkcje produkcyjne, podyktowane wymaganiami konsumentów i zmianami w agrobiznesie, obejmują wytwarzanie żywności i produktów nieżywnościowych. Natomiast funkcje środowiskowo-przestrzenne dotyczą sposobu wykorzystania i ochrony środowiska przyrodniczego, jakości krajobrazu oraz bioróżnorodności. Zdaniem M. Adamowicza i M. Zwolińskiej-Ligaj (2009), zakres i sposób wykorzystania ziemi, intensywność gospodarowania w rolnictwie, relacje między wykorzystaniem przestrzeni dla celów związanych z ochroną przyrody podlegają oddziaływaniu decyzji poszczególnych podmiotów gospodarczych, jak również polityki regionalnej i lokalnej. Funkcje usługowe obejmują wkład rolnictwa w utrzymanie produktywności zasobów ziemi oraz bogactwa środowiska przyrodniczego i społecznego dla potrzeb rozwoju ekonomiczno-społecznego, a także w zachowanie równowagi między sferą środowiskową, ekonomiczną i społeczną.

Funkcje rolnictwa i obszarów wiejskich związane są z dostarczaniem licznych dóbr prywatnych o charakterze rynkowym (np. produktów rolnych, wytworów rzemiosła, prze-

Tabela 2. Rynkowe i pozarynkowe funkcje obszarów wiejskich i rolnictwa

Funkcje	
Produkcyjne – komercyjne	<ul style="list-style-type: none"> • artykuły żywnościowe przeznaczone na rynek • artykuły rolne dla przemysłu • produkty rolne służące wytwarzaniu energii • usługi turystyczne związane z działalnością rolniczą
Produkcyjne – niekomercyjne	<ul style="list-style-type: none"> • samozaopatrzenie gospodarstwa domowego w żywność • wytworzone w gospodarstwie środki produkcji na własne potrzeby
Przyrodnicze – pozytywne	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona bioróżnorodności terenów rolniczych • zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych • zapobieganie erozji gleb • ochrona bądź poprawa stosunków wodnych na terenach rolniczych
Przyrodnicze – negatywne	<ul style="list-style-type: none"> • erozja gleb • zanieczyszczanie gleb i wód środkami chemicznymi, ściekami komunalnymi • emisja gazów cieplarnianych • zmniejszanie bioróżnorodności terenów rolniczych
Kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona i wzbogacanie tradycji kulturalnych na wsi • wzmacnianie tożsamości i różnorodności kulturowej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym • kształtowanie kapitału kulturowego • wzbogacanie kultury narodowej • ochrona i wzbogacanie pejzażu kulturowego wsi
Społeczne	<ul style="list-style-type: none"> • wpływ na żywotność ekonomiczną i spójność społeczną wsi • element zabezpieczenia społecznego dla rodzin rolniczych i części rodzin nierolniczych • stabilizator wstrząsów wywołanych zmianami gospodarczymi i instytucjonalnymi

Źródło: Wilkin (2010, s. 29).

mysłu lokalnego, usług, w tym usług turystycznych). Zaś efekty zewnętrzne działalności rolniczej są źródłem dostarczania przez rolnictwo i obszary wiejskie różnorodnych dóbr niekomercyjnych, bez których trudno wyobrazić sobie egzystencję społeczeństw (m.in. zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego, ochrona środowiska i bioróżnorodności, kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi). J. Wilkin (2010) klasyfikuje dobra publiczne (globalne i lokalne) oraz merytoryczne, wytwarzane przez rolnictwo, jako dobra środowiskowe (bioróżnorodność, pejzaż rolniczy, jakość gleb, stosunki wodne), ekonomiczne (bezpieczeństwo żywnościowe i żywności, bezpieczeństwo energetyczne) oraz dobra społeczno-kulturowe (żywotność ekonomiczna i społeczna wsi, wzbogacanie kultury narodowej, kształtowanie tożsamości lokalnej, regionalnej i kulturowej). Kompleksową klasyfikację pozarolniczych i związanych z rolnictwem działów aktywności (tab. 3), postrzegającą wieloaspektowo tematykę wielofunkcyjności, przedstawił J. Okuniewski (1995). W podobnym ujęciu, typologię składowych rozwoju terenów wiejskich z punktu widzenia wielofunkcyjności, zaprezentował M. Feltynowski (2009), wyróżniając: aktywność wytwórczą o charakterze rolniczym; aktywność nierolniczą, ściśle powiązaną z sektorem rolniczym (m.in. dostawa surowców oraz środków wytwórczych, usługi wytwórcze, zaopatrywanie się, przechowywanie, przewóz i sprzedaż wyrobów rolnych, przemysł przetwórczy dóbr rolno-spożywczych); aktywność nierolniczą, niepowiązaną z sektorem rolniczym (m.in. działalność agroturystyczna, zarządzanie zasobami leśnymi, działalność krajobrazowo-ekologiczna, pozostała aktywność w sferze sektora pozarolniczego).

Tabela 3. Funkcje obszarów wiejskich w odniesieniu do dziedzin działalności gospodarczej

Funkcje	Wyszczególnienie
Rolnicze	<ul style="list-style-type: none"> • małe oraz średnie firmy zajmujące się przetwórstwem wyrobów rolnych • sortowanie, konfekcjonowanie, przechowywanie, skup, handel hurtowy i detaliczny oraz transport żywności do miast
Przemysłowe i rzemieślnicze	<ul style="list-style-type: none"> • dziewiarstwo i produkcja odzieży, kuśnierstwo, galanteria skórzana • drobny przemysł metalurgiczny – kooperacja ze średnimi i dużymi przedsiębiorstwami • usługi w zakresie naprawy samochodów, ciągników, maszyn rolniczych • produkcja elektroniki oraz urządzeń elektrycznych dla rolników i gospodarstw domowych – kooperacja z większymi zakładami, filie; usługi naprawcze urządzeń elektrycznych i elektronicznych
Usługowe w zakresie regeneracji sił i zdrowia (w sferze odpoczynku fizycznego oraz psychicznego)	<ul style="list-style-type: none"> • uprawianie sportu, rekreacja, turystyka, wycieczki, trasy rowerowe • pobyt w sanatoriach, ośrodkach uzdrowiskowych i leczenia klimatycznego • gastronomia i organizacja wypoczynku dla grup specjalnych (dzieci, rodzin, seniorów)
Rezydencjalno-socjalne	<ul style="list-style-type: none"> • świadczenie usług opiekuńczych dla seniorów • osadnictwo mieszkańców miast na terenach wiejskich
Ekologiczne i kulturowe (środowiskowe i cywilizacyjne)	<ul style="list-style-type: none"> • ekologia oraz utrzymywanie zdolności ekosystemów do samoregeneracji • pielęgnacja wiejskiego krajobrazu, ochrona oraz zachowanie dorobku wiejskiej kultury, dziedzictwa obyczajowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Okuniewski (1995).

Klasyfikacji funkcji terenów wiejskich czy rolnictwa można by zapewne dokonywać jeszcze według innych, nieuwzględnionych wcześniej kryteriów. Ich mnogość wynika z różnorodności funkcji pełnionych przez obszary wiejskie. Występują one w czasowo i obszarowo zróżnicowanych proporcjach oraz zależnościach. Dla przykładu, inne jest znaczenie funkcji pozaprodukcyjnych na terenach przyrodniczo atrakcyjnych, a inne – na terenach zurbanizowanych. Pomiedzy poszczególnymi funkcjami istnieją różnorodne powiązania o charakterze ograniczającym bądź wspomagającym. Realizacja tych funkcji ma swoje skutki w postaci kształtowania warunków życia i pracy, stanu środowiska przyrodniczego, infrastruktury, sieci osiedlowej czy też struktury społeczno-gospodarczej (Niedzielski 2015).

Zmiany funkcji wsi – wielofunkcyjność obszarów wiejskich

Wieś do niedawna była kojarzona głównie z wytwarzaniem żywności i surowców rolniczych, a funkcją uzupełniającą było rzemiosło wiejskie dostarczające towarów i usług niezbędnych do produkcji rolniczej (Kłodziński 2010). Funkcja żywnościowa przez całe wieki była na wsi kluczowa i wzmacniała strategię rozwoju rolnictwa (Woś i Zegar 2002). Obecnie produkcja rolnicza zmniejsza swój udział w zestawie funkcji, jakie spełniają obszary wiejskie, na rzecz pozarolniczych funkcji produkcyjnych oraz konsumpcyjnych, takich jak: udostępnianie zasobów przyrody (usługi turystyczno-rekreacyjne) czy nowe miejsca zamieszkania (budownictwo komunalne oraz powstające na coraz większą skalę „drugie domy”). Przybywa ludności zamieszkującej obszary wiejskie, a jednocześnie zmniejsza się liczba osób aktywnych zawodowo w rolnictwie. Zatem wieś, która do niedawna była utożsamiana z rolnictwem, staje się dość powszechnie wsią bez rolników, bądź z ich

niewielkim udziałem. Mamy więc do czynienia z procesem dezagrarnizacji wsi (Kłodziński 2010). Rozwój działalności pozarolniczej umożliwia pełniejsze wykorzystanie zasobów pracy i kapitału oraz aktywizację mieszkańców wsi. Rosnąca liczba pozarolniczych podmiotów gospodarczych jest jednym z istotniejszych trendów współczesnych przekształceń na obszarach wiejskich. Wsparcie dla mikro i małych przedsiębiorstw na wsi po wejściu do Unii Europejskiej spowodowało ich dynamiczny rozwój i dywersyfikację ekonomiczną obszarów wiejskich. J. Kostrowicki (1976) zwracał uwagę na fakt, że wysoka dywersyfikacja wsi, będąca wynikiem odmiennych dziejów historii, różnego rozwoju w sferze społeczno-gospodarczej i uwarunkowań środowiskowych, potrzebuje właściwej specjalizacji danych obszarów, która ma związek z umiejętnym korzystaniem z miejscowych warunków środowiskowych, bogactw naturalnych oraz zasobów ludzkich. Funkcje obszarów wiejskich ewoluują, tworząc przestrzeń wielofunkcyjną. Tradycyjna wieś przejmując nowe funkcje, coraz liczniejsze i bardziej wyspecjalizowane. Obok (lub zamiast) rolnictwa rozwija się m.in. przemysł przetwórczy, gospodarka rybna, handel wiejski, transport, usługi produkcyjne, turystyczno-rekreacyjne, funkcje społeczno-kulturalne (Domański 1989; Czyżewski i in. 2012). Największe efekty dla rozwoju gospodarczego przynosi sektor usług, który w sposób szczególny może wykorzystać endogeniczny potencjał obszarów wiejskich, w tym walory środowiskowe i kulturowe (Wlazły 2018). Rozwój przedsiębiorczości na wsi ma wpływ na rozwój regionów i poprawę jakości życia mieszkańców. Wysokie wskaźniki aktywności gospodarczej występują w sąsiedztwie miast i na terenach atrakcyjnych turystycznie. Zdaniem B. Wierzbińskiego (2000) rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej, będącej alternatywnym źródłem dochodu, zdeterminowanej strukturą gospodarki, stanem infrastruktury, sytuacją demograficzną, sprawnością instytucji czy postawami społecznymi, daje rolnictwu szansę na modernizację przez aktywne formy gospodarowania i zaspokajania potrzeb ludności. K. Heffner (2012) podkreśla, że gruntowne przeobrażenia strukturalne oraz przekształcenie obszarów wiejskich nie powinny sprowadzać się jedynie do modernizacji sektora rolniczego, ale odnosić się jednocześnie do otaczającego środowiska naturalnego, ekologicznego oraz kwestii społeczno-kulturowych wsi. Zatem, równie ważnym aspektem obszarów wiejskich, poza funkcjami ekonomicznymi i dobrymi warunkami dla rozwoju społecznego, jest ich rola w zachowaniu walorów krajobrazowych oraz środowiska naturalnego, tj. bogactwa siedlisk i różnorodności biologicznej, a także dziedzictwa kulturowego wsi. Pojawianie się na terenach wiejskich nowych funkcji gospodarczych oraz nowych form aktywności powoduje stopniowe wchłanianie siły roboczej uwalnianej z rolnictwa, a poprzez proces przemian strukturalnych, z czasem uruchamia się mnożnikowy mechanizm rozwoju wsi i rolnictwa (Sawicka 2003). Spadek dochodów osiągniętych z działalności rolniczej rekompensowany jest często dochodem z działalności agroturystycznej oraz produkcji ekologicznej.

Akcesja Polski do Unii Europejskiej nie tylko oznaczała objęcie wsi Wspólną Polityką Rolną i systemem bezpośrednich dopłat dla rolników, ale także umożliwiła korzystanie z wielu programów skierowanych do mieszkańców wsi, jak: Program Odnowy Wsi, Program LEADER itp. (Sadura i in. 2017). Proces ewolucji WPR od polityki pomocy przeznaczanej wyłącznie dla sektora rolnego do polityki wspierania zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich stanowi odpowiedź na zmieniający się charakter relacji pomiędzy rolnictwem a rozwojem pozarolniczych funkcji wsi. Wieś wielofunkcyjna to taka wieś, która włączona jest w system więzi ekonomicznych, społecznych i kulturowych oraz korzysta z instrumentów i środków pomocy państwa, zorientowanych na wspie-

ranie zmian. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oznacza tworzenie warunków do uzyskiwania dochodów z różnych źródeł, a także wykorzystanie terenów wiejskich pod wszelkie, niezbędne dla życia mieszkańców, ekonomiczne i socjalne funkcje (Sawicka 2003; Salamon 2005). Funkcje rezydencjalno-socjalne obszarów wiejskich są coraz bardziej powszechne i cenione, zwłaszcza na terenach atrakcyjnych przyrodniczo. Wynika to z jednej strony z uciążliwości życia w mieście, zaś z drugiej strony – z sentymentów związanych z miejscem urodzenia lub ulubionym regionem kraju. Rozwijanie pozarolniczych funkcji gospodarki obszarów wiejskich oraz zachowanie szerokiego wachlarza ich funkcji społecznych to obecnie kluczowe problemy z punktu widzenia potrzeb zapewnienia ludności wiejskiej poprawy standardu życia. Idee społeczne otwierają sektor na nowe możliwości i praktyczną realizację wielofunkcyjności w rolnictwie.

Innowacyjną inicjatywą, łączącą funkcje gospodarcze i społeczne, jest rolnictwo społeczne, bazujące na dwóch koncepcjach: rolnictwa wielofunkcyjnego i usług społecznych (opiekuńczo-zdrowotnych) na poziomie lokalnym. Wykorzystuje ono zasoby rolne, zarówno roślinne, jak i zwierzęce, w celu wytworzenia świadczeń społecznych, udzielanych na obszarach wiejskich (rehabilitacja, terapia, tworzenie chronionych miejsc pracy, usługi socjalne, działania przyczyniające się do integracji społecznej). Jedną z form wsparcia w zakresie opieki i integracji społecznej na obszarach wiejskich jest gospodarstwo opiekuńcze, oferujące usługi w oparciu o jego zasoby oraz infrastrukturę. Pierwsze gospodarstwa tego typu, pilotowane przez doradztwo rolnicze, powstają w województwie kujawsko-pomorskim. Gospodarstwa opiekuńcze wspierają poprawę jakości życia osób niesamodzielnych, ale także umożliwiają rolnikom pozyskiwanie dodatkowego źródła dochodu, łącząc usługi opieki dziennej lub długoterminowej z elementami produkcji rolnej oraz hodowli. Zatem znaczenie rolnictwa nie musi ograniczać się tylko do jego funkcji produkcyjnej, a rola procesu produkcji nie sprowadza się wyłącznie do wytwarzania żywności. Innowacyjnym kierunkiem dywersyfikacji wiejskiej gospodarki są też usługi edukacyjne (zagrody edukacyjne), bazujące na potencjale gospodarstwa rolnego: unikatowej infrastrukturze technicznej, produkcji i zajęciach gospodarskich, umiejętnościach i doświadczeniu rolników, miejscowej tradycji i kulturze.

Rozwój ekonomiczno-społeczny pociąga za sobą przeobrażenia funkcjonalne środowiska wiejskich, których istotą jest poszerzenie całokształtu funkcji gospodarczych, w szczególności funkcji pozarolniczych. W zakresie pogłębiania się rozwoju, uzewnętrznia i intensyfikuje się rolę funkcji dotąd nieprzyjmowanych (Wlazły 2018). Powstające nowe inicjatywy gospodarcze poza rolnictwem są wskaźnikiem unowocześniania terenów wiejskich.

Rozwój nowych funkcji na wsi regionu pomorskiego

Ważną rolę w kształtowaniu oblicza pomorskiej wsi mają uwarunkowania środowiska przyrodniczego, czynniki związane z intensywnością zasiedlania i rozwojem demograficznym oraz procesy urbanizacyjne. W wielu wsiach, ciągnących do miast, można już dziś wyodrębnić sporą grupę gospodarstw, które znalazły nowe możliwości aktywizacji ekonomicznej i zajęły się na przykład obsługą turystyczno-wypoczynkową, handlową bądź usługami (Czapiewska 2013).

Uwarunkowania przyrodnicze były i są nadal podstawowym wyznacznikiem kierunku rozwoju obszarów wiejskich regionu pomorskiego. Przed okresem transformacji gospo-

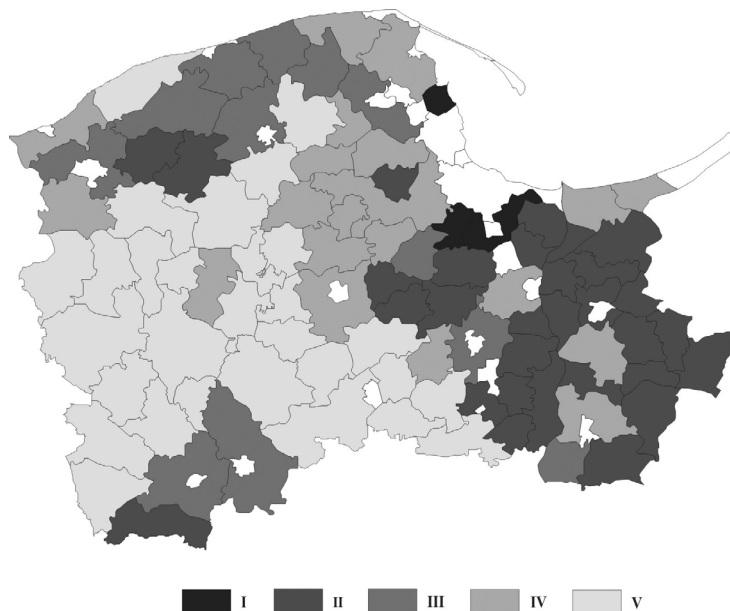
darcej podstawową funkcją badanych wsi było rolnictwo, ze względu na znaczne zasoby potencjału rolnego oraz wysoki udział gruntów sektora publicznego. Z upływem czasu rola rolnictwa zmalała, a tym samym wzrosło znaczenie pozarolniczej działalności gospodarczej. Nie mniej jednak rolnictwo pełni nadal bardzo ważną funkcję gospodarczą. Do obszarów typowo rolniczych, o największym odsetku użytków rolnych, zaliczyć należy wschodnią i południowo-wschodnią część województwa. Znaczący udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni jest czynnikiem przesądzającym o rolniczym charakterze tych obszarów, a jednocześnie narzuca kierunek aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej z tych terenów. Z danych GUS wynika, iż na koniec 2017 r. użytki rolne stanowiły w województwie pomorskim 40,8% powierzchni ogólnej. Rolnicze użytkowanie terenu dominuje w rejonach występowania najlepszych gleb – gminy żuławskie i części Powiśla. Rolniczy charakter ma także większość Pojezierza Kaszubskiego (szczególnie powiat kartuski), gdzie pomimo słabych gleb funkcja rolna tradycyjnie utrzymywana jest w rozdrobnionych gospodarstwach rodzinnych.

Rolnictwo odgrywa także ważną rolę w gospodarce regionu pomorskiego, zwłaszcza w subregionie słupskim. Wytwarza ono w skali województwa około 2% PKB, z czego najwięcej w subregionie słupskim (blisko 5%). Jednocześnie subregion ten posiada największy udział w tworzeniu wartości dodanej brutto rolnictwa (około 38%). Natomiast gospodarstwa rolne regionu pomorskiego cechuje wysoka wydajność pracy w rolnictwie.

Uwzględniając klasyfikację typów funkcjonalnych według J. Bańskiego (2006), rolnictwo stanowiło funkcję dominującą aż w 45% gmin województwa pomorskiego (Czapiewska 2014). Według typologii funkcjonalnej obszarów wiejskich, opracowanej w oparciu o badania prowadzone przez Jaworskiego (2010), w regionie również dominują obszary typowo rolnicze o charakterze monofunkcyjnym (typ II, gdzie 75% powierzchni zajmują użytki rolne – 31 gmin). Znaczący udział użytki rolne posiadają także w typie III o zróżnicowanej strukturze i IV z przewagą funkcji turystycznej (odpowiednio 52% i 55% UR w powierzchni). Obszary peryferyjne z przewagą lasów i obszarów prawnie chronionych (typ V) stanowią po terenach typowo rolniczych (typ II) drugi wiodący typ funkcjonalny, cechujący się 57% udziałem lasów w ogólnej powierzchni (29 gmin; ryc. 1).

W ostatnich latach zmienia się sposób zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. Znaczący się przede wszystkim znaczny spadek udziału gruntów ornych na rzecz przyrostu powierzchni leśnych (m.in. przeznaczanie gleb gorszej jakości pod zalesianie). Na obszarach środkowo-zachodniej części regionu (Równina Charzykowska, Bory Tucholskie) występują znaczne ograniczenia dla rolnictwa: słabe gleby, urozmaicona rzeźba terenu, co spowodowało, że dominującą funkcją wsi na tym obszarze stało się leśnictwo (Czapiewska 2012a). W 2017 r. lasy zajmowały powierzchnię liczącą 684,7 tys. ha (36,4%). Najbardziej zwarte kompleksy leśne występują w południowo-zachodniej części regionu, toteż największą lesistością charakteryzuje się obecnie powiat bytowski (52,6%), chojnicki (51,6%) i człuchowski (49,2%). Dla porównania, w skali kraju lesistość wynosi 29,6%. Wprawdzie funkcja ta nie ma dużego wpływu na rozwój gospodarczy obszarów wiejskich, ale odgrywa bardzo ważną rolę, jako naturalny element środowiska przyrodniczego, który wpływa na jakość życia człowieka.

Analiza zmian, jakie zachodzą w użytkowaniu gruntów, wykazała spadek nieużytków, a tym samym wzrost powierzchni terenów zabudowanych i zurbanizowanych oraz powierzchni użytków ekologicznych. Na Pomorzu systematycznie wzrasta liczba gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi. Potwierdza to fakt, że w okresie kilkunastu lat

Ryc. 1. Typy funkcjonalne obszarów wiejskich regionu pomorskiego według gmin

I – obszary zintegrowane z aglomeracją trójmiejską, II – obszary typowo rolnicze, III – obszary o zróżnicowanej strukturze powiązane z ośrodkami miejskimi (poza Trójmiastem), IV – obszary z przewagą funkcji turystycznej, V – obszary peryferyjne z przewagą lasów i obszarów prawnie chronionych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jaworski (2010), Czapiewska (2014) oraz danych GUS.

Functional types of rural areas in Pomerania region by communes

I – integrated areas of the Tricity agglomeration, II – typically agricultural areas, III – areas of diversified structure – related to urban centers outside the Tricity, IV – areas with predominance of tourist function, V – peripheral areas with predominance of forests and legally protected areas

Source: own elaboration based on Jaworski (2010), Czapiewska (2014) and the CSO data.

(2004–2017) ich liczba wzrosła ponad dziewięciokrotnie (odpowiednio z 66 do 609). Jednocześnie, w analogicznym czasie, wzrastała również powierzchnia upraw ekologicznych – z 1781,3 ha do 22 419,0 ha. Rozwój rolnictwa, wspomagany przez finansowe mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), spowodował wyraźny wzrost znaczenia pozarolniczych form działalności. Na przestrzeni 17 lat (2000–2017) ogólna liczba gospodarstw rolnych zmniejszyła się niemal o połowę – o 49,1% (z 76 722 do 39 049). Biorąc pod uwagę ich strukturę wielkościową, to sukcesywnie wzrasta liczba gospodarstw najmniejszych obszaruowo, o powierzchni do 1 ha użytków rolnych. Właściciele takich gospodarstw zajmują się uprawą roli i hodowlą zwierząt z reguły hobbystycznie, a produkcja rolna ma raczej charakter samozaopatrzeniowy. Jednocześnie wzrósł udział gospodarstw dużych, o powierzchni 50 ha i więcej. Na tych wsiach, gdzie produkcja rolna nadal jest funkcją wiodącą, charakteryzuje się ona dużą zależnością od istniejących warunków przyrodniczych i organizacyjno-ekonomicznych. Zazwyczaj tempo i kierunki perspektywicznych zmian w produkcji rolniczej są zdeterminowane stanem aktualnym. Polaryzację przyspieszył przede wszystkim proces akcesji Polski do Unii Europejskiej, ponieważ większe gospodarstwa korzystają z proporcjonalnie większych dopłat oraz z różnicy skali. W przyszłości na wsi mogą pozostać tylko duże farmy oraz gospodarstwa mniej zamożnych mieszkańców wsi, utrzy-

mujące się z dopłat traktowanych jak renta socjalna. Zdaniem części ekspertów znikną natomiast średnie gospodarstwa rodzinne, zajmujące się produkcją towarową.

Szukając perspektyw rozwoju innowacyjności w rolnictwie na pomorskiej wsi, można wyodrębnić pewne ukierunkowania regionalne. W subregionie słupskim dominuje głównie produkcja ziemniaków, zbóż i rzepaku oraz bydła opasowego. Powiat kartuski jest zagłębiem drobiu. Gospodarstwa zlokalizowane na Żuławach i Powiślu specjalizują się w produkcji rzepaku, zbóż i buraków cukrowych, a na Kociewiu – głównie w produkcji trzody chlewnej. Natomiast na Kaszubach przeważają małe gospodarstwa z ekstensywną produkcją mieszaną (*Innowacyjna...* 2017). Obecnie zwiększa się też na pomorskiej wsi znaczenie rolnictwa, jako producenta biomasy wykorzystywanej dla celów energetycznych. Zatem ważne znaczenie mają nowe, alternatywne kierunki wykorzystania produkcji rolniczej, takie jak produkcja energii odnawialnej. W regionie pomorskim istnieją potencjalne możliwości rozwoju odnawialnych źródeł energii. Za jeden z najbardziej przyszłościowych kierunków energetycznego wykorzystania zasobów biomasy uznaje się produkcję biogazu rolniczego. Szczególnie duży potencjał istnieje w zakładach produkcji zwierzęcej (gnojowica, odpady z ubojni, rzeźni, ferm drobiu i tuczu), w postaci niewykorzystanej słomy, odpadów na zrębach leśnych oraz w zakładach przetwórstwa drzewnego. Znaczny potencjał niewykorzystanego biogazu istnieje także w zakładach oczyszczalni ścieków, w odpadach komunalnych – organicznych (Czapiewska 2015). Biogazownie, z uwagi na rodzaj pozyskiwanych substratów oraz specyfikę ich działania, idealnie wpisują się w wiejski krajobraz. Z rejestru wytwórców biogazu rolniczego Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich wynika, iż na koniec 2017 r. w regionie pomorskim funkcjonowało dziewięciu producentów biogazu rolniczego, w tym cztery biogazownie rolnicze, będące własnością jednej spółki – Poldanor SA z kapitałem duńskim. Obszary wiejskie Pomorza, ze względu na szczególnie korzystne warunki klimatyczne (wietrzne), zwłaszcza w pasie nadmorskim, są również atrakcyjne dla budowy parków wiatrowych, co spowodowało w ostatnich kilkunastu latach dość szybkie tempo rozwoju tego typu elektrowni. Obecnie funkcjonuje 56 farm wiatrowych o łącznej mocy 684,9 MW¹. Na pomorskich wsiach sukcesywnie wzrasta też udział kolektorów słonecznych i instalacji fotowoltaicznych. O intensywnym rozwoju OZE na obszarach wiejskich świadczyć może fakt, iż władze regionu w konkursie na dotacje unijne ze środków RPO województwa pomorskiego na lata 2014–2020 przeznaczyły na ten cel prawie 130 mln zł. Ostatecznie w wyniku konkursu dotacje uzyskały 24 projekty o łącznej wartości 172 mln zł². Inwestycje obejmują pompy ciepła, instalac-

¹ W województwie pomorskim powstaje jedna z największych w kraju farm wiatrowych, Potęgowo-Wschód o mocy 101,25 MW, a ramach projektu powstanie w sumie 38 elektrowni wiatrowych.

² Przykładowe projekty w tym zakresie to: Poprawa gospodarki niskoemisyjnej na Żuławach w gminie Lichnowy i Stare Pole (projekt zakłada realizację 279 instalacji – 142 kolektorów słonecznych, 9 pomp ciepła, 51 kotłów na biomasę, 77 instalacji fotowoltaicznych); Mikroinstalacje na terenie gmin: Kwidzyn, Sadlinki, Ryjewo, Gardeja (łącznie 562 instalacje o mocy 3 MW – 75 kotłów na biomasę, 189 instalacji fotowoltaicznych, 212 kolektorów słonecznych, 86 pomp ciepła); OZE w Borzytuchomiu, Czarnej Dąbrówce i Tuchomiu (realizacja 464 instalacji OZE – 97 paneli fotowoltaicznych, 253 kolektorów słonecznych, 47 pomp ciepła, 67 kotłów na biomasę); Fotowoltaika w powiecie słupskim (projekt – 223 instalacji fotowoltaicznych – realizowany w partnerstwie 5 gmin: Dębница Kaszubska (lider), Kobylnica, Słupsk, Potęgowo, Ustka i stowarzyszenia mieszkańców – łącznie w 54 miejscowościach); Projekt spółki E.O. Energia Odnawialna (budowa dwóch elektrowni fotowoltaicznych: w miejscowości Borzyszkowy w gminie Lipnica o mocy 2 MW, w miejscowości Chośnica w gminie Parchowo o mocy 5 kW); Projekt spółki PW Energie Odnawialne (budowa biogazowni rolniczej w miejscowości Wrzeście, w gminie Wicko), Projekt spółki SUNRISE (budowa dwóch instalacji fotowoltaicznych – w Leśnicach, gmina Nowa Wieś Lęborska, o mocy 1 MW oraz w Godętowie, gmina Łęczyce, o mocy 40 kW); OZE dla Kaszub – wykorzystanie energetyki rozproszonej na rzecz ograniczenia niskiej emisji w gminach Sierakowie, Kartuzy i Sulęcyno (łącznie

je z paneli fotowoltaicznych i kolektory słoneczne (montowane zarówno na budynkach mieszkalnych, jak i budynkach użyteczności publicznej). Dane Urzędu Regulacji Energetyki (URE) na koniec 2017 r. również dowodzą, że najwięcej ciepła ze źródeł odnawialnych, w skali kraju, wytworzono w województwie kujawsko-pomorskim (37,8%) i w województwie pomorskim (16,3%).

Znaczący niegdyś na badanym terenie udział rolnictwa uspołecznionego, zwłaszcza w podregionie słupskim, wywarł istotny wpływ na rozwój obszarów wiejskich. Przykładem może być przeznaczanie terenów wykorzystywanych uprzednio rolniczo pod budownictwo w strefie nadmorskiej (np. Kołobrzeg, Ustka, Postomino) oraz w gminach podmiejskich (np. Kobylnica, Słupsk, Biesiekierz, Manowo). Modernizacja rolnictwa, obejmująca przemiany strukturalne, związana jest także ze zmianami samej wsi, rodzin rolniczych i lokalnej społeczności. Dotyczy to również zmiany charakteru wsi i osiedli wiejskich, tj. przejmowania przez wieś nowych, odmiennych funkcji, odbiegających od jej tradycyjnego oblicza.

Wobec zmian dotychczasowych funkcji rolnictwa i widocznego ich przesunięcia ze strefy produkcji w kierunku strefy konsumpcji, znacznie wzrasta rola czynników warunkujących te przemiany (Kozera 2012). Dominująca na badanym terenie funkcja typowo gospodarcza, rolnicza, obecnie w pewnym stopniu zastępowana jest funkcją estetyczną krajobrazu oraz jego znaczeniem rekreacyjno-wypoczynkowym. Największy potencjał turystyczno-rekreacyjny regionu występuje w gminach nadmorskich (co związane jest z bliskością morza), centralnej części Pojezierza Kaszubskiego (liczne lasy i jeziora) i zachodniej części Borów Tucholskich (Park Narodowy Borów Tucholskich). Turystyka wiejska na atrakcyjnych pod względem środowiska fizyczno-geograficznego obszarach, w coraz większym stopniu staje się wiodącym elementem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Alternatywą, z której chętnie korzystają właściciele gospodarstw rolnych, jest agroturystyka. Na obszarach wiejskich systematycznie wzrasta liczba gospodarstw agroturystycznych, które na skutek zmieniających się potrzeb konsumentów zaczęły także wzbogacać swoje oferty. Z danych GUS wynika, iż na koniec 2016 r. prowadziło działalność 1602 gospodarstw agroturystycznych, podczas gdy w 2002 roku – 870. Jednakże uwzględniając także ofertę turystyki wiejskiej, może być ich nawet 2–3 razy więcej. Największa liczba obiektów znajduje się w powiatach: puckim, kartuskim, kościerskim, bytowskim, słupskim, wejherowskim, chojnickim i nowodworskim. Podkreślić należy, że niektóre wsie rozwinęły się dość znacząco dzięki turystyce – zabudowania zamieniono w hotele lub restauracje, pojawiły się sklepy z pamiątkami oraz ulepszono infrastrukturę (drogi, chodniki, parkingi).

Wraz z tendencjami w turystyce i obserwowanym wzrostem znaczenia kapitału ludzkiego w gospodarce zaczyna kształtować się kolejna nowa funkcja wsi i gospodarstwa wiejskiego – funkcja edukacyjna. Przestrzeń wiejska staje się miejscem prowadzenia twórczej gospodarki opartej na wiedzy, w której szczególnego znaczenia nabierają możliwości uczenia się, poznawania oraz przeżycia i emocje. Podróżowanie w celu poznania szeroko rozumianego dziedzictwa kultury wsi mieści się w pojęciu turystyki kulturowej (Rohrscheidt 2010)³. Zaplecze dla turystyki kulturowej stanowią zabytki, miejsca histo-

855 instalacji – 509 solarnych, 295 pomp ciepła oraz 51 sztuk oświetlenia ulicznego solarnego i hybrydowego) (*W pomorskim...* 2019, *Pomorskie...* 2019).

³ Według A.M. Rohrscheidt'a (2010, s. 139) „turystyka wiejsko-kulturowa jest ukierunkowana na cele poznawcze, obiektami jej zainteresowania są ślady kultury życia codziennego obszarów wiejskich, istniejąca kultura wspólnoty wiejskiej lub też żywa tradycyjna obyczajowość tych obszarów. Jako turystykę kulturową obszarów

ryczne, pomniki kultury, ale także różnej skali muzea i skanseny prezentujące dziedzictwo wiejskie, jak np. Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie, Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydżach Kiszewskich czy Skansen – Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szymbarku. Waleń kulturowy mają budynki gospodarskie (spichrze, pomieszczenia dla zwierząt, magazyny) i obiekty przemysłu wiejskiego (młyny, gorzelnie, cukrownie, kuźnie itp.). Ponadto, odwiedzający wieś turyści zainteresowani są nie tylko możliwością zwiedzania czy chęcią zakupu świeżych produktów rolnych i tradycyjnych przetworów, ale też osobistym uczestnictwem w różnorodnych zajęciach wiejskich. Istotną rolę w tym zakresie przypisuje się zagrodom edukacyjnym, których na obszarach wiejskich regionu sukcesywnie przybywa. Stanowią one innowacyjną formę rozwoju w zakresie przedsiębiorczości mieszkańców wsi. Intencją gospodarstw edukacyjnych jest przede wszystkim popularyzacja rolniczego oblicza wsi, poprzez prowadzoną działalność edukacyjną, wykorzystującą potencjał jednostki, ale także przyrodnicze i kulturowe zasoby wiejskiego otoczenia. Obecnie Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych skupia 252 indywidualne podmioty, z czego 21 funkcjonuje w regionie pomorskim. Realizują one indywidualne programy edukacyjne, wynikające z profilu poszczególnych gospodarstw. W prowadzonej działalności przedsiębiorczej łączą funkcje produkcyjne z edukacyjnymi, usługowymi i turystycznymi (Kmita-Dziasek i Bogusz 2017). Na badanym terenie zdecydowaną większość zagród stanowią gospodarstwa agroturystyczne, dla których usługi edukacyjne z jednej strony stanowią rozszerzenie oferty turystycznej, a z drugiej – są sposobem na przedłużenie sezonu turystycznego. W realizowanych przez gospodarstwa programach edukacyjnych, zdecydowanie przeważają zajęcia rekreacyjne, propagujące przyrodę (zagadnienia kształtowania świadomości ekologicznej i konsumenckiej), tradycyjną żywność, prace w gospodarstwie rolnym (tematyka związana z doskonaleniem produkcji roślinnej i hodowli) oraz rękodzieło artystyczne i twórczość ludową. Oferta zagród, skierowana zazwyczaj do dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, dostosowywana jest do tradycji i kultury regionu, co dowodzi, że powodem prowadzenia działalności edukacyjnej nie zawsze było tylko kryterium ekonomiczne, ale też społeczne, czyli satysfakcja właścicieli wynikająca z promowania lokalnego dziedzictwa. Zagrody edukacyjne zapewniają rolnikom dodatkowy dochód, aktywizują miejscową społeczność oraz wzbogacają lokalną gospodarkę (Czapiewska 2018). Wnoszenie wartości dodanej do oferowanych produktów lub usług (innowacyjność) w nowoczesnej gospodarce jest wręcz niezbędne.

Ludności przybywa głównie we wsiach podmiejskich, ale i znajdujących się z dala od większych miast, ulokowanych w atrakcyjnych krajobrazowo i przyrodniczo rejonach. Coraz mniej mieszka w nich rolników i mniej jest zabudowań gospodarczych. Wzrasta liczba wsi mających charakter rezydencjalny, których główną funkcją jest zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych i socjalnych. Domy na wsi coraz częściej są kupowane jako tzw. drugie domy czy domy letniskowe. Wybór wsi, jako miejsca zamieszkania, stał się ważną cechą stylu życia. Paradoksalnie im bardziej maleją różnice między miastem i wsią, tym bardziej rośnie wewnętrzne zróżnicowanie wsi, a nowi przybysze są bardzo przedsiębiorczy (Kajdanek 2012). W ostatnich latach można zaobserwować znaczący wzrost kapitału społecznego i aktywności społecznej na badanych terenach wiejskich. Na koniec 2017 r. w województwie pomorskim funkcjonowało ogółem 4700 stowarzyszeń, fundacji

---

wiejskich określamy te przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, dla których głównym celem jest miejsce lub obszar mało zurbanizowany, a pierwszoplanowym motywem jej podjęcia jest chęć zapoznania się z żywą kulturą lub relikami dawnej kultury tego miejsca lub obszaru.”

i organizacji społecznych, z czego ponad połowa obejmowała swoją działalnością obszary wiejskie (54,4% – 2559 instytucji). Liczba organizacji pozarządowych na pomorskich wsiach, jedynie w latach 2010–2017 wzrosła o 45,7% (z 1756 do 2559). Coraz większą popularność zyskują nowe inicjatywy łączące działania społeczne z działaniami na rzecz ochrony środowiska i z wykorzystaniem potencjału danego obszaru. Przykładem tego typu działań są wioski tematyczne, czyli wsie z motywem przewodnim, stanowiące innowacyjny sposób na ożywienie gospodarki wiejskiej oraz zapewnienie mieszkańcom wsi alternatywnych dochodów (Czapiewska 2012b). Obecnie w regionie funkcjonują cztery wsie tematyczne: Karwno – Kraina Fantazji, Mikorowo – Kraina Ziół i Kwiatów (w gminie Czarna Dąbrówka), Gogolewko – Słonecznikowa Wieś (w gminie Dębница Kaszubska) oraz Swornegacie – Wioska Kaszubska (w gminie Chojnice). Stanowią formę działalności o charakterze niszowym, gdyż zainteresowanie nimi wynika z odmienności i różnorodności, jednak mogą być popularne wśród pewnej grupy konsumentów. Decyduje o tym często połączenie ofert poszczególnych gospodarstw agroturystycznych oraz twórców w szerszą ofertę wypoczynku i aktywnego spędzania czasu. Wioski tematyczne są alternatywą dla wsi o mniejszych szansach rozwojowych oraz dla obszarów peryferyjnych (do takich należą obszary popegeerowskie w regionie), przyczyniając się jednocześnie do wzrostu innowacyjności wsi.

Podsumowanie

Współcześnie obszary wiejskie spełniają zróżnicowane funkcje w rozwoju społeczno-ekonomicznym. Zdaniem E. Niedzielskiego (2015), pomiędzy poszczególnymi funkcjami istnieją związki przyczynowo-skutkowe o charakterze synergicznym (np. lepsze środowisko – lepsza jakość życia) lub/i konkurencyjnym. W dość wyrazisty sposób ujawniają się one pomiędzy ochroną przyrody, a działalnością produkcyjną czy inwestycyjną. Nowe funkcje pomorskich wsi to tworzenie infrastruktury kulturowej, społecznej i ekonomicznej, umożliwiającej korzystanie z jej zasobów, zarówno mieszkańcom wsi, jak i miast. Aktualne trendy społeczne i moda na zdrowy styl życia, zdecydowanie przyczyniają się do tworzenia na badanych obszarach wiejskich innowacyjnych produktów na bazie miejscowych zasobów (wsie tematyczne, zagrody edukacyjne). Zwykle są one elementem dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i historycznego regionu.

W regionie pomorskim wiodącą funkcją wsi nadal pozostaje rolnictwo, co wynika z korzystnych uwarunkowań przyrodniczo-glebowych. Jednakże, na badane obszary wiejskie z coraz większą intensywnością wkraczają funkcje pozarolnicze, powodując zarówno korzystne, jak i negatywne przeobrażenia przestrzeni. Z jednej strony uwidacznia się stopniowe zrównywanie dochodów mieszkańców wsi i miast oraz poprawa ich jakości życia, z drugiej jednak postępuje urbanizacja terenów wiejskich kosztem ograniczania powierzchni gruntów rolnych i terenów zielonych. Pogłębiające się ograniczanie tradycyjnych zajęć na wsi (rolnictwo, rzemiosło, kultura) i rozbudowa funkcji mieszkalnych dla przybyszów z miast wpływają na osłabienie ról i więzi społecznych, stopniowy zanik tożsamości i utratę charakteru wsi. Słabnięcie więzi społecznych w połączeniu ze starzeniem się społeczeństwa wymusza organizację działań opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Zatem rozwijać się będzie coraz prężniej rolnictwo społeczne. Działalność rolnicza stwarza unikatowe warunki do wspierania edukacji, integracji społecznej, terapii,

rehabilitacji i usług socjalnych na badanych terenach wiejskich. W ramach usług społecznych idea zagród edukacyjnych jest poszerzana o zagrody opiekuńcze. Pomorska wieś powoli staje się zatem przestrzenią innowacji przyjazną osobom starszym oraz miejscem promocji aktywności m.in. w dziedzinie ekologii. Rolnictwo jest zatem dla regionu ważne nie tylko dlatego, że wytwarza najważniejsze dla egzystencji człowieka produkty żywnościowe, ale spełnia też wiele funkcji społecznych, kulturowych i ekologicznych.

Sukcesywnie wzrasta liczba ludności na pomorskich wsiach, położonych zwłaszcza w sąsiedztwie miast oraz wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych. Wynika to w znacznej mierze z napływu ludności miejskiej, powodowanego zwykle chęcią zmiany stylu życia. Jednocześnie na wzrost zainteresowania osiedlaniem się na wsiach wpływa rozwój nowych technologii cyfrowych, nowoczesnych środków telekomunikacji i popularyzacja np. „telepracy”.

Upadek rolnictwa uspołecznionego i rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej sprawił, że wsie badanego regionu nabrały wielofunkcyjnego charakteru. W coraz większym stopniu wykorzystywane są odnawialne źródła energii – przybywa na obszarach wiejskich biogazowni rolniczych, instalacji fotowoltaicznych, solarnych itp. Wraz z popularyzacją nowych trendów w turystyce, na znaczeniu zyskuje też turystyka wiejska, zwłaszcza w strefie nadmorskiej i na terenach pojeziernych. Na pomorskich wsiach wzrasta opłacalność działalności agroturystycznej oraz rolnictwa ekologicznego. Pomimo, iż znaczenie gospodarki rolnej ulega osłabieniu, to w perspektywie najbliższych lat raczej nie zmieni rolniczego charakteru wsi m.in. na Żuławach Wiślanych. Co więcej, wzmacniać się będzie rola gospodarstw wysokotowarowych, ale spełniać one będą także dodatkowe funkcje, wynikające z aktywności gospodarczej ich mieszkańców. Obszary wiejskie, jak i zamieszkująca je społeczność, posiadają olbrzymi potencjał rozwojowy. W jego właściwym wykorzystaniu pomagają obecnie różnorodne programy i środki unijne. Zdaniem A. Kołodziejczak (2017) rolnicy przejmujący nowe funkcje i nowi uczestnicy życia na obszarach wiejskich zdecydowanie wzmacniają ten potencjał rozwojowy. Aby uchronić tereny rolnicze i ich funkcje produkcyjne oraz zapewnić żywotność ekonomiczną wsi potrzebna jest strategia i polityka zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich. O przyszłości pomorskiej wsi i rozwoju rolnictwa, obok polityki, wiele zależeć też będzie od możliwości dofinansowania, promowania i wdrażania innowacji.

Bibliografia

- Adamowicz M.**, 2005, *Wielofunkcyjne rolnictwo w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński, W. Dzun (red.), *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 32–56.
- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M.**, 2009, *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 51, s. 11–38.
- Bański J.**, 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Bański J.**, 2017, *Rozwój obszarów wiejskich. Wybrane zagadnienia*, PWE, Warszawa.
- Błąd M.**, 2010, *Kulturowe funkcje wsi i rolnictwa*, [w:] J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 165–180.
- Czapiewska G.**, 2012a, *Przemiany struktury funkcjonalno-przestrzennej Pomorza w ujęciu wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju*, *Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum*, 11, 2, s. 49–63.

- Czapiewska G.**, 2012b, *Wioski tematyczne sposobem na aktywizację gospodarczą i społeczną regionu*, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, 1, s. 109–123.
- Czapiewska G.**, 2013, *Trendy rozwoju obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w perspektywie 2050 roku*, Studia Obszarów Wiejskich, 31, s. 153–164.
- Czapiewska G.**, 2014, *Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich regionu pomorskiego ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa*, [w:] R. Rudnicki, M. Kluba (red.) *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej*, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 171–185.
- Czapiewska G.**, 2015, *Renewable energy sources in the context of sustainable development of Northern Poland rural areas*, [w:] *Energy and Clean Technologies, Conference proceedings*, 15th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM, Albena, Bulgaria, s. 447–454.
- Czapiewska G.**, 2018, *Innowacyjność i aktywność społeczna w rozwoju obszarów wiejskich Pomorza – przykład zagród edukacyjnych*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 31, s. 39–58.
- Czyżewski B., Majewski R., Staniszewski J.**, 2012, *Specyfika pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi w kontekście jej wsparcia ze środków UE*, Roczniki Ekonomiczne KPSW, 5, s. 401–416.
- Dietl J., Gregor B.**, 1979, *Funkcje obszarów wiejskich i ich wpływ na obsługę handlową*, Biuletyn KPZK PAN, 101, Warszawa.
- Domański R.**, 1989, *Podstawy planowania przestrzennego*, PWN, Warszawa.
- Durand G., Van Huylenbroeck G.**, 2003, *Multifunctionality and Rural Development a General Framework*, [w:] *Multifunctional Agriculture. A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, Ashgate, Aldershot, s. 1–16.
- Feltynowski M.**, 2009, *Polityka przestrzenna obszarów wiejskich. W kierunku wielofunkcyjnego rozwoju*, CeDeWu, Warszawa.
- Gloza-Musiał H.**, 2000, *Wielofunkcyjność obszarów wiejskich*, [w:] H. Zaniewska, A. Pawłat-Zawrzykraj, H. Gloza-Musiał (red.), *Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 57–68.
- Heffner K.**, 2012, *Ewolucja funkcji w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej w Polsce*, [w:] A. Rosner (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 39–60.
- Innowacyjna wieś pomorska*, 2017, Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Lubań.
- Jaworski M.**, 2010, *Społeczno-gospodarcze zróżnicowanie obszarów wiejskich województwa pomorskiego*, Uniwersytet Przyrodniczy, Poznań (maszynopis).
- Kajdanek K.**, 2012, *Suburbanizacja po polsku*, Nomos, Kraków.
- Kłodziński M.**, 2010, *Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagraryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej*, Studia BAS, 24, 4, s. 9–28.
- Kmita-Dziasek E.**, 2015, *Wprowadzenie do zagadnień edukacji w gospodarstwie rolnym*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie, www.ksow.pl (19.09.2018).
- Kmita-Dziasek E., Bogusz M.**, 2017, *Networking wiejskiej przedsiębiorczości na przykładzie Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych*, [w:] J. Wojciechowska (red.), *Sieci współpracy w turystyce wiejskiej. Stan obecny i nowe wyzwania*, Kraków – Łódź, s. 115–133.
- Kołodziejczak A.**, 2017, *Koncepcja zintegrowanego rozwoju rolnictwa i wsi a wiejskie obszary funkcjonalne*, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 37, s. 41–49.
- Kostrowicki J.**, 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, Przegląd Geograficzny, 48, 4, s. 601–611.
- Kozera M.**, 2012, *Społeczne uwarunkowania rozwoju polskich obszarów wiejskich*, Problemy Rolnictwa Światowego, 12, 2, s. 46–53.

- Kutkowska B.**, 2012, *Nowe funkcje obszarów wiejskich na przykładzie terenu sudeckiego*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 29, s. 97–110.
- Niedzielski E.**, 2015, *Funkcje obszarów wiejskich i ich rozwój*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2, s. 84–92.
- Okuniewski J.**, 1995, *Bezrobocie a pozarolnicze funkcje wsi*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie, Sesja Naukowa, 295, 43, s. 11–17.
- Oleszko-Kurzyna B.**, 2009, *Wspólna Polityka Rolna wobec wyzwań nowych funkcji rolnictwa z perspektywy Polski*, Roczniki Naukowe SERiA, 9, 2, Warszawa – Poznań – Olsztyn, s. 174–179.
- Pomorskie stawia na OZE*, 2019, www.rpo.pomorskie.eu (11.01.2019).
- Rohrscheidt A.M.**, 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, Potencjał. Perspektywy*, GWSHM, Gniezno.
- Sadura P., Murawska K., Włodarczyk Z.**, 2017, *Wieś w Polsce 2017. Diagnoza i prognoza. Raport z badania*, Fundacja Wspomagania Wsi, www.fundacjawspomaganiawsi.pl (15.10.2018).
- Salamon J.**, 2005, *Badania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*, Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 4, s. 145–155.
- Sawicka J.**, 2003, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica, 170, s. 93–107.
- Stasiak A., Zgliński W.**, 1997, *Podstawowe problemy obszarów wiejskich na przełomie XX–XI wieku*, [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.), *Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej*, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W.**, 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Stola W.**, 1992, *Typologia i regionalizacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, IERiGŻ, Warszawa.
- Suszyński A.**, 1993, *Funkcje podstawowe w rozwoju społeczno-gospodarczym Pomorza Środkowego*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- Van Huylenbroeck G., Vandermeulen V., Meetepenningen E., Verspecht A.**, 2007, *Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments*, Living Reviews in Landscape Research, 1, 3, www.lrlr.landscapeonline.de (16.10.2018).
- W pomorskim duże inwestycje w produkcję energii z OZE*, 2019, www.rpo.pomorskie.eu (11.01.2019).
- Wieliczko B.**, 2006, *Polityka Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich*, Studia i Monografie, 134, IERiGŻ, Warszawa.
- Wierzbński B.**, 2000, *Przedsiębiorczość pozarolnicza a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*, Roczniki Naukowe Seria, 2, 4, Bydgoszcz, s. 85–89.
- Wilkin J.** (red.), 2005, *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin J.**, 2010, *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Wlazły A.**, 2018, *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w aspekcie teorii wielofunkcyjności*, Progress in Economic Sciences, 5, s. 65–94.
- Woods M.**, 2005, *Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*, Sage, London.
- Woś A., Zegar J.**, 2002, *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa.

Summary

Contemporary villages are becoming increasingly differentiated, both in the regional and socio-economic sense. Transformation of these areas is an ongoing process, resulting in changing their functions. Growing diversity of agriculture gives way to increasing multi-functionality of rural areas. Along with the progressive development processes in rural areas, significance of various functions – not yet accentuated – is being revealed and amplified. The study presents functional transformation of rural areas on the example of Pomerania region. These areas have enhanced their socio-economic, environmental, cultural and spatial functions. The aim of this study is to define changes taking place in individual functions of rural areas and their mutual relations. Agriculture and forestry play an important role in rural areas, acting as a basis for natural resource management and development of the rural landscape. The article illustrates classifications of village and agriculture functions based on various criteria. Significant role of emerging new functions in the villages of the studied area, often innovative and prospective, influencing further development of Pomeranian rural areas was emphasized. Fundamental condition for the development of the researched villages is to increase their diversity, in particular by enriching the socio-economic functions. Rural areas are currently facing numerous challenges and the driving force for their development lies within activity of their residents.